

Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı

Vurğunşünaslıq: tədqiqlər və təhriflər
(Tekstoloji dəqiqləşdirmələr)

Aslan Salmanov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: aslan_salmansoy@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə görkəmli şair S.Vurğunla bağlı yazılan məqalələrdə, eləcə də şairin vəfatından sonra nəşr edilən kitablarında yol verilən qüsurlardan, xüsusilə də tekstoloji xəta və təhriflərdən danışılır. Problem: S.Vurğunun adına çıxılan şeirlər, məlum “naməlum” şeirlər, müstəqil şeir, yoxsa..., elmi-tənqidi mətni düzgün müəyyənləşdirilməyən şeirlər adlı başlıqlar altında qruplaşdırılmış və hər bölməyə aid təhrif və xətalər sistemli şəkildə araşdırılmışdır.

S.Vurğunun adına çıxılan şeirlərin ustad şairin olduğunu təsdiq edən avtoqrafların olmadığına, göstərilən mənbələrdə və qeyd edilən imzalarla onların dərc edilmədiyinə, memuar ədəbiyyatında (xatirələrdə, gündəliklərdə, məktublarda və s.) S.Vurğunun adıçəkilən şeirləri yazdığını təsdiq edən heç bir fikir söylənmədiyinə, eləcə də həmin şeirlərin bir qisminin başqa şairlərin kitablarına salındığına və imzaları ilə çap edildiyinə əsaslanıb, onların S.Vurğuna aid olmadığı diqqətə çatdırılır.

Daha sonra S.Vurğunun bəzi naməlum şeirlərinin bir neçə dəfə “üzə çıxarılması”na, 7 cildliyinə poema və dramlarından parçaların müstəqil şeirlər kimi salınmasına, 6 cildliyində bəzi şeirlərin əsas mətnlərinin düzgün müəyyənləşdirilmədiyinə, eləcə də şairin bir çox şeirinin yazılma tarixlərinin düzgün göstərilmədiyinə və mətnindəki sözlərin səhv oxunduğuna toxunulur. Səbəblərinə aydınlıq gətirilməklə bütün təhriflər mötəbər mətnlərə – şeirlərin avtoqraflarına və müəllifin özünün çap etdirdiyi mətbu nüsxələrə istinadən aradan qaldırılır.

Məqalənin sonunda yol verilmiş təhriflərin aradan qaldırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmaqla yanaşı, üsulları da (şairin yaradıcılığı üzərində daha dərin və əhatəli tekstoloji tədqiqat aparılması) göstərilir.

Açar sözlər: vurğunşünaslıq, tekstoloji təhriflər, özgə şeirləri, atribusiya və atetaza, punktuasiya, tarixləndirmə, elmi-tənqidi mətn

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.10.2021; qəbul edilib – 19.10.2021

Vurgun studies: researches and misinformation
(Textological clarifications)

Aslan Salmanov

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: aslan_salmansoy@mail.ru

Abstract. The article deals with errors, in particular, textological mistakes and misinformation in the articles written about an outstanding poet S.Vurgun, and books published after the poet's death. The problem has been systematized under the titles of the poems supposed to have been

written by S.Vurgun, known, “unknown” poems, a separate poem or..., the poems which scientific-critical text has not correctly defined, and distortions per section have been investigated systematically.

Based on the facts that there are not autographs confirming the poems written by S.Vurgun, they have not been published in the indicated sources with mentioned signatures, there is not spoken about the mentioned poems in memoirs, letters, diaries, as well as a part of the poems has been included in the books of other poets, and published with their signatures, article shows that the poems have not been written by Samad Vurgun.

At the same time in the article it is touched the issues that some unknown poems of S.Vurgun “have been revealed” several times, parts from his poems and dramas have been included in his 7 volumes book as separate poems, main texts of poems in his 6 volumes book have not been defined correctly, date of many poems by the poet has misinformed and words in the text have been misread.

All distortions have been clarified referring to the autographs of poems and the published copies by poet. At the end of the article it is highlighted that removing misinformation is necessary and its ways of solution (deep and versatile textological researches in the poet’s creative work) have been shown.

Keywords: Vurgun studies, textological misinformation, other poems, attribution and attribution, punctuation, date, scientific-critical text

Article history: received – 11.10.2021; accepted – 19.10.2021

Giriş / Introduction

Görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğun, yaradıcılığı ardıcıl və sistemli tədqiq edilən sənətkarlarımızdan biridir. Onun ədəbi və elmi irsi, bir əsrə yaxındır ki, çox nüfuzlu filoloqlar, estetiklər, etnoqraflar, tərcüməşünaslar tərəfindən öyrənilir, yaradıcılığı haqqında dəyərli monoqrafiyalar, tənqidi məqalələr yazılır, dissertasiyalar müdafiə olunur. S.Vurğundan yazan mütəxəssislərin təkcə imzaları belə (A.Musaxanlı, M.Rzaquluzadə, M.C.Paşayev, M.Hüseyn, M.Arif, M.C.Cəfərov, Orucəli, C.Quliyev, P.Əfəndiyev, B.Vahabzadə, C.Abdullayev, V.Vəliyev, R.Vəkilov, F.Vəlixanova, Y.Qarayev, İ.Həbibbəyli, Ş.Alışanov, Q.Bayramov və b.) onun ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin tarixindəki yeri və mövqeyini dərk etməyə imkan verir. Qısaca onu deyə bilərik ki, “Azərbaycan” şeiri ilə dil açmayan azərbaycanlı körpəsi olmadığı kimi, S.Vurğundan yazmayan ciddi ədəbiyyatşünasımız da yoxdur.

Aparılan sanballı tədqiqatlar ədəbiyyatşünaslığın gərəkli və maraqlı bir sahəsini – vurğunşünaslığı ədəbiyyatşünaslığın yeni bir istiqamətini formalaşdırmışdır. Vurğunşünaslıq ustad şairin irsi ilə yanaşı, onun sələf və xələflərinin, eləcə də müasirlərinin yaradıcılığının öyrənilməsində yaxından iştirak edir. Nə Səməd Vurğunsuz ədəbiyyatımızı, nə də vurğunşünaslıqsız ədəbiyyatşünaslığımızı təsəvvür etmək mümkün deyil.

Vurğunşünaslığın formalaşması və inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş istiqamətlərdən biri də ustad şairin naməlum şeirlərinin üzə çıxarılıb, elmi dövriyyəyə gətirilməsi olmuşdur. Qərübə səslənsə də, təxmini hesablamamıza görə, S.Vurğunun 345 şeirindən 132-si müxtəlif səbəblər üzündən sağlığında çap edilməmişdir. Bu rəqəm, göründüyü kimi, şairin şeirlərinin üçdə ikisindən də bir qədər çoxdur və onların böyük bir qismi S.Vurğunun vəfatından az sonra nəşr edilmiş “Çiçək” kitabına [1], Əsərlərinin 6 [2] və 7 cildlərinə [3] daxil edilmiş, digərləri isə şairin qardaşı M.Vəkilov, qızı Aybəniz və nəvəsi Aygün Vəkilovalar, tədqiqatçıları B.Vahabzadə, C.Abdullayev, M.Atayev, A.Salmansoy, R.Quliyev və b. tərəfindən üzə çıxarılıb, oxuculara təqdim edilmişdir. Bu şeirlər şair haqqında elmi təsəvvürün genişlənməsində əvəzsiz rol oynamış – onun mühiti, şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında yeni söz deməyə imkan vermiş, vurğunşünaslıqla yanaşı, ümumilikdə ədəbiyyatşünaslığımızın daha da zənginləşməsinə imkan vermişdir.

Lakin bu uğurlarla yanaşı, diqqətsizlik üzündən şairlə bağlı aparılan araşdırmalarda xeyli yanlışlıqlara yol verilmişdir ki, biz də bu yazımızda həmin qüsurlardan, xüsusilə də tekstoloji təhrif və xətalardan danışacağıq. Ümumi şəkildə desək, şair haqqında yazılan bəzi məqalələrdə başqa şairlərin şeirləri S.Vurğunun əsərləri kimi təqdim edilmiş, bəzi şeirləri bir neçə dəfə “üzə çıxarılmış”, poema və dramlarından parçalar müstəqil şeirlər kimi kitablarına salınmış, bir neçə əsərinin əsas mətni düzgün müəyyənəlməmiş, yazılma və çap tarixləri, eləcə də çap mənbələri səhv göstərilmiş, əsərlərindəki bir çox sözlər düzgün oxunmamışdır və s. Təəssüf ki, bu xətalardan bir qismi S.Vurğunun kitablarına, eləcə də yaradıcılığı ilə bağlı aparılan monoqrafik tədqiqatlara da keçmişdir. Hətta, başqa şairlərin şeirlərinin S.Vurğunun kitablarına salınması və bəzi tədqiqatçıların onları S.Vurğunun əsərləri kimi təhlilə cəlb etməsi faktları ilə də qarşılaşırıq. Məsələn, şair-alim A.Zeynallı S.Vurğunun “lirikasında “mübarizlik və ümid cizgilərinin yer tapdığını” təsdiqləmək üçün sadaladığı şeirlərin sırasında S.Vurğunun adına çıxılmış, lakin onun olmayan “Şərq qadınlarına” (1925) və “Məktəbli qız” şeirlərinin də adlarını çəkir (şeirlər barədə aşağıda danışacağıq), onları da S.Vurğunun şeirləri kimi təhlilə cəlb edir [4, 8, 19, 28].

Qısaca sadaladığımız təhrif və xətalər, təbii ki, mövzunu aktuallaşdırır və onların təshihini zəruriləşdirir. Biz də problemin həllinə yardımçı olmaq məqsədi ilə bu istiqamətdəki araşdırmamızın bir qismini təqdim etməyi lazım bilirik.

Əsas hissə / Main Part

1. S.Vurğunun adına çıxılan şeirlər...

S.Vurğunun adına çıxılan şeirlərdən biri (həm də birincisi) “Gəlin”dir. Onu görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünas Əzizə Cəfərzadə 1970-ci ildə oxuculara “Səməd Vurğun yeni tapılmış şeiri” başlığı ilə təqdim etmiş, şeiri “S.Vurğunun özünün də unuduğunu, onun şairin gənclik illərinə aid olduğunu, ondan 1926-1928-ci illər Vurğununun ətri duyulduğunu” diqqətə çatdırmışdır [5]. Əzizə xanımın təqdim etdiyi şeir (həm kimin tərəfindənsə səliqə ilə köçürülmüş əlyazması, həm də makina çapı), doğrudan da, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda S.Vurğunun arxivində (Arx.46, Q-82/1565) mühafizə edilir. Şeir S.Vurğunun arxivinə düşsə də, onun yox, görkəmli sənətkarımız Hüseyn Cavidindir. Şairin əski əlifba ilə, qara mürəkkəblə məktəbli dəftərində bir neçə şeiri ilə birlikdə yazdığı qaralama avtoqrafı S.Mümtaz adına ARDƏİA-də (F.125, s.1, Q-7, v.6) saxlanılır. Şeir əvvəlcə altı bənd olmuş, şair, hər bəndin, hər misranın üzərində ciddi işləmiş, əvəzləmələr aparmış, iki bəndi ixtisar etmiş, aşağıda “Azər”ə keçdi” qeydini edib, “Hüseyn Cavid” imzasını qoymuşdur. “Azər”ə keçdi” qeydi, məlumdur ki, şeirin nəşr zamanı adıçəkilən poemaya daxil edilməli olduğuna bir işarədir (Şeirin ilk dəfə burada yazılması–doğulması şübhəsizdir–şeir o qədər işlənilib ki, onu oxumaq çətinlik törədir. H.Cavidin əsərlərinin 4 cildliyinin tərtibçisi–şairin qızı Turan Cavid də bu qeydə əsaslanıb, “Gəlin”i adıçəkilən poemaya daxil etmişdir [6, s.142].

Xatırladaq ki, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda S.Vurğunun arxivində mühafizə edilən və Ə.Cəfərzadənin oxuculara təqdim etdiyi “Gəlin” şeiri, H.Cavidin məktəbli dəftərinə yazdığı eyniadlı şeirdən (ixtisar edilməmiş, yəni, altı bənd) sadələşmələr aparılaraq, səliqə ilə köçürülmüş nüsxədir. Doğrudur, bir şairin şeirinin başqa bir şairin arxivinə düşməsi tədqiqatçıyı çaşdırır. Çox güman ki, Ə.Cəfərzadənin yanlışlığının səbəbi də elə bu “yerdəyişmə” olmuşdur. Lakin burada lirik mənin (məqalə müəllifinin ehtimalına görə, S.Vurğunun) “gəlin”ə sevgili kimi müraciət etməsi, ona qovuşmaq istəyi şairin bioqrafiyası ilə təmaslaşmayan məqamdır və bu, diqqətdən qaçmamalı idi. Təəssüf ki, bu məqam S.Vurğunun 7 cildlik əsərlərinin tərtibçisinin də diqqətindən yayınmış və şeir RƏİ-də mühafizə edilən əlyazması əsasında “İlk dəfə çap olunur” qeydi ilə həmin nəşrə də daxil edilmişdir [3, s.288-289]. Yol verilmiş səhvlər xoşagəlməz söz-söhbətlər yaratmış, mətbuatda “İki şairin bir şeiri?” adlı yazı da dərc edilmişdir (“Səs” q., 21 fevral, 1992).

S.Vurğunla bağlı növbəti səhvə isə tanınmış ədəbiyyatşünas, mətbuat tarixçisi Rasim Tağıyev yol vermişdir. O, 1976-cı ildə iki məqaləsində dövrü mətbuatdan götürüb, S.Vurğunun adı ilə 14 şeir çap etdirmişdir. Həmin şeirlərin şairin kitablarına düşməməsinin səbəbini onların şairin yaradıcılığının ilk illərində istifadə etdiyi imzaları ilə əlaqələndirən (“S.Vəkil”, “Səməd Vəkil” və

“Səməd Vəkilzadə”) məqalə müəllifi öz məqsədini də açıqlayır. Yazır ki, “Bu məqalədə məqsəd böyük sənətkarın vaxtı ilə dərc olunmuş, lakin unudulmuş 13 şeiri və bir məqaləsini təqdim etməklə onun haqqında bəzi qaranlıq, mübahisə doğurmuş bu və ya digər naməlum və az məlum olan əsərləri haqqında söhbət açmaqdır” [7, s.78]. Daha sonra müəllif vəd etdiyi 13 şeiri oxuculara təqdim etmiş və bununla da, təkcə vurğunşünaslıqda deyil, tekstologiyada da analoqu olmayan bir təhrifə rəvac vermişdir (Təqdim edilən şeirlərin arasındakı “Hücum” S.Vurğunun eyniadlı şeirinin variantlarından biridir).

Bir neçə ay sonra çap etdirdiyi ikinci məqaləsində isə R.Tağıyev “On beş ilə yaxın bir müddətdə apardığı tədqiqat nəticəsində şairin hələlik heç bir kitabına daxil edilməmiş 83 şeirinə rast gəldiyini” bildirir və “naməlum əsər” kimi şairin daha iki şeirini təqdim edir (“Solən məhəbbətim” və “Cavanlara xitab” şeirləri) [8]. (bununla da R.Tağıyev faktiki olaraq iki məqaləsində S.Vurğunun “naməlum əsəri” kimi 14 şeir çap etdirmiş olur; “Cavanlara xitab” isə, doğrudan da, S.Vurğunundur. Lakin şeir ondan xeyli əvvəl üzə çıxarılıb, oxuculara təqdim edilmişdi – bu barədə aşağıda danışacağıq).

R.Tağıyev təqdim etdiyi əsərlərin yazılma tarixlərini, yeri və çap mənbələrini ilinə, ayına, gününə, səhifəsinə kimi elə “dəqiqliklə” göstərmiş və verdiyi məlumatları S.Vurğunun bioqrafiyasına elə “uyğunlaşdırmışdır” ki, onların S.Vurğunun olması, zərrə qədər də şübhə doğurmur. Şübhəni bu “faktlar”ın qarşısında o doğurar, deyəsən ki, təqdim edilən şeirlərin heç biri göstərilən mənbələrdə yoxdur və onlar S.Vurğunun deyil.

Haqqında danışdığımız şeirlərlə bağlı ilk şübhə doğuran da elə onların “dəqiq” təqdimatındakı məntiqsizlikdir. Məsələn, 1-ci məqalədəki “13” rəqəminin (naməlum şeirlərin sayının) bir neçə ay sonra çap edilən 2-ci məqalədə “83”-ə çevrilməsi, lakin qalan “70 şeir”in çap edilməməsi, başqa sözlə, R.Tağıyevin özünün də onları “unutması”, həmin şeirlərin S.Vurğunun olduğuna, təbii ki, şübhə yaradır. Məntiq isə onu deyir ki, əgər şeirlər, S.Vurğunun olsaydı, R.Tağıyev hökmən onları da çap etdirərdi.

Digər bir məntiqsizlik: şeirlərin təqdimatından belə məlum olur ki, S.Vurğun bir ay ərzində iki “Nişansız nişanlığa” adlı şeir yazmış və hər ikisini eyni adla da çap etdirmişdir. Qərribə deyilmi? Digər tərəfdən eyni ildə yazıldığı göstərilən “Nişansız nişanlığa” (Onun üçün) və “Şikayət” şeirlərinin 2 şəbat 1924-cü il tarixli “İştirak” qəzetinin 2-ci səhifəsində, lakin 1-ci şeirin, guya, “Səməd Vəkil”, 2-cinin isə “Səməd Vəkilzadə” imzası ilə çap edildiyi göstərilir. Bu da ağlabatan deyil: məntiq yenə onu deyir ki, bir müəllifin eyni ildə yazdığı və eyni qəzetin eyni sayının eyni səhifəsində iki yox, on iki şeiri də çap edilsə, onların müxtəlif yox, bir imzası olmalı idi.

Yazılanların tarixi faktlarla müqayisəsi də həqiqətə uyğun deyil: məqalə müəllifi, təqdim etdiyi şeirlərdən üçünün “İşıq yol” qəzetində çap edildiyini göstərir: “Nişansız nişanlığa” (Aşıqlar tərzii), 5 kanuni-sani, 1924, “Köy kadınları” (El sayağı), 23 kanuni-sani, 1924 (məlum olduğu kimi “kanuni-sani” yanvar anlamına gəlir) və “Solən məhəbbətim” 28 mart, 1924-cü il. Əslində isə Yeni Türk Əlifbası Tiflis komitəsinin həftəlik orqanı olan “İşıq yol” qəzeti 1924-cü ilin martından çıxmağa başlayıb. Və aylar qəzətdə mart, aprel, may və s kimi göstərilib (deməli, “kanuni-sani”ni axtarmağa heç ehtiyac yoxdur), sonuncu 29-cu sayı isə həmin ilin 3 oktyabrında nəşr edilib (son sayda qəzetin bağlanması səbəbi də qeyd olunub). Bu qəzetin S.Mümtaz adına ARMDƏİ arxivində bütün sayları səliqə ilə mühafizə edilir: qəzetin 28 martda çıxan sayı 3-dür. Burada R.Tağıyevin təqdim etdiyi “Solən məhəbbətim” şeirindən əsər-əlamət belə yoxdur. Bundan əlavə, qəzetin hər səhifəsində “Poçt qutusu” başlığı ilə qeydlər verilib: burada müəlliflərə müraciət olunaraq göndərdikləri əsərlər çap ediləcəksə, məlumat verilir, edilməyəcəksə, səbəbi izah olunur. Heç bir qeyddə nə “S.Vəkil”ə, nə “Səməd Vəkil”ə, nə də “Səməd Vəkilzadə”yə müraciət yoxdur: buradan da S.Vurğunun “İşıq yol”a, ümumiyyətlə, şeir göndərmədiyini aydın olur.

Şeirlərin məzmunu ilə şairin ömürlüyü arasındakı uyğunsuzluqlar da (bəzi şeirlərin qadın qəhrəmanlarının onun ilk uğursuz məhəbbəti ilə eyniləşdirilməsi kimi) onların müəllifinin S.Vurğun olduğuna şübhə yaradan əsas amillərdəndir...

Mətləbi uzatmayıb, elə buradaca bildirək ki, S.Vurğunun adına çıxılan və “İşıq yol” qəzetinin “1924-cü il tarixli 5 kanuni-sani”sində çap edildiyi göstərilən “Nişansız nişanlığa” (Aşıqlar

tərzi) şeiri S.Vurğunun yox, Əmin Abidindir. Şeir ilk dəfə “Nişansız nişanlıya” adı, “Aşıqlar tərzi” qeydi ilə “Şərq qadını” jurnalının 1923-cü il tarixli 2-ci sayında dərc edilmiş (s.18), daha sonra Ə.Abidin “Buzlu cəhənnəm” kitabına salınmış [9, s.79], eləcə də “Deyilən söz yadigardır” kitabına da, təbii ki, Ə.Abidin şeiri kimi daxil edilmişdir [10, s.253].

Təqdim edilən əsərlər sırasında olan “Qafqaz” (İsmayıl Katib Zeynalova ithaf) və “Bala qız” (Aşıq Teymur Mirəliyevə) şeirləri də S.Vurğunun deyil. R.Tağıyev “Qafqaz”ı, “Dan yıldızı” jurnalının 1931-ci il tarixli 8-9-cu sayından, “Bala qız”ı isə 28 avqust 1935-ci il tarixli (№-?) “Azərbaycan kolxozçusu” qəzetindən götürdüyünü qeyd edir. Adıçəkilən jurnalın 1931-ci ildə 8-9 yox, 7-8-ci sayları birlikdə çıxıb. “Azərbaycan kolxozçusu”nun isə göstərilən tarixdə çıxan sayı 198-dir. Nə jurnalın, nə də qəzetin qeyd edilən, eləcə də digər saylarında həmin şeirlər yoxdur və məlum səbəbə görə ola da bilməzdi. Çünki, “Qafqaz” şeiri İsmayıl Katib Zeynalovundur. Şair bu şeiri 1934-cü ildə çap edilən “Şura qızı” adlı kitabına [11, s.63-67] daxil etmiş, şeir onun 1960-cı ildə nəşr olunmuş “Şeirlər və poemalar” kitabına da [12, s.28-30] salınmışdır. “Bala qız” şeiri isə Teymur Miralayevindir (Mirəliyev). Şeir onun imzası ilə “Azərbaycan qadını” jurnalının 1940-cı il tarixli 2-ci sayında (s.17) çap edilmişdir.

Bu şeirlərlə bağlı bir məqamı da vurğulamaq istəyirik. Doğrudur, həm qədim, həm də yeni dövr ədəbiyyatında bir sənətkarın əsərinin başqasının adına çıxılması faktına, az da olsa, təsadüf edilmiş və bu problemi, əsasən imzalar yaratmışdır: ya əsərdə müəllifin imzası olmamış, ya da bir imzadan bir neçə sənətkar istifadə etmişdir. Qədim dövr ədəbiyyatında məşhur sənətkarların imzalarından az tanınanların istifadə etməsi bu problemi yaradan əsas səbəblərdən olmuşdur (məsələn, “Nəsimi” imzasından gənc şairlərin yararlandığı kimi). Yeni dövr ədəbiyyatında isə bir imzadan, xüsusilə də bir gizli, örtülü imzadan bir neçə sənətkarın istifadə etməsi əsərlərin qarışıq düşməsinə səbəb olmuşdur (məsələn, tərtibçiləri başqa şairlərin 60-dan artıq şeirini imza müştərkliyi səbəbindən Ə.Vahidin kitablarına salmışlar). R.Tağıyevin təqdim etdiyi şeirlərdə isə sadalananların heç biri yoxdur və o səbəbdən də bu təhriflər tekstologiyada analoqu olmayan bir “hadisə”dir.

Beləliklə: 1.R.Tağıyevin təqdim etdiyi şeirlərin S.Vurğunun olduğunu təsdiq edən avtoqrafları olmadığına; 2.Göstərilən mənbələrdə və göstərilən imzalarla həmin şeirlər dərc edilmədiyinə; 3.Memuar ədəbiyyatında (xatirələrdə, gündəliklərdə, məktublarda və s.) S.Vurğunun adı çəkilən şeirləri yazdığını təsdiq edən heç bir fikir söylənmədiyinə; eləcə də həmin şeirlərin bir qisminin başqa şairlərin kitablarına salındığına və imzaları ilə çap edildiyinə əsaslanıb, onların S.Vurğuna aid olmadığını qətiyyətlə söyləmək olar.

2. Məlum “naməlum” şeirlər...

R.Tağıyevin “naməlum” adı ilə “Bakı” qəzetinin 1976-cı il 11 oktyabr tarixli sayında təqdim etdiyi şeirlərdən biri də, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “Cavanlara xitab”dır. O bu şeiri ilk çap mənbəyindən–Tiflisdə çıxan “Yeni fikir” qəzetinin 8 may 1925-ci il tarixli sayından götürmüşdür: ilk mənbədə altı bənddən ibarət olan şeirin bir bəndini (2-ci bənd) ixtisar etmiş, bəzi sözləri isə müasirləşdirmişdir. Əslində isə həmin şeir 1968-ci ildə tədqiqatçı M.Atayev tərəfindən üzə çıxarılib, oxuculara təqdim edilmişdi [13].

Şeir başqa bir tanınmış ədəbiyyatşünas tərəfindən üçüncü dəfə “əldə edildikdən” sonra” [14, s.178] yekunda da təhrifə yol verilir: ilk çapından 43 il sonra üzə çıxarılan “Cavanlara xitab” şeiri S.Vurğunun Əsərlərinin 7 cildliyinə ilk mənbə və tam mətn əsasında deyil, R.Tağıyevin təqdim etdiyi və ixtisar edilmiş nüsxə əsasında daxil edilir [3,29] (Əlavə edək ki, bu nəşrə S.Vurğunun adına çıxılan, lakin onun olmayan beş şeir daxil edilmiş (“Gəlin”, “Nişansız nişanlıma”(Onun üçün), “Solan məhəbbətim”, “Şərq qadınlarına”, “Məktəbli qız”), əvvəllər üzə çıxarılan bir neçə şeir isə (“Axar çaylar”, “Xavərim”, “Kəklik”, “Qoca qartal” və s.) bu nəşrə səhvən ”İlk dəfə çap edilir” qeydi ilə salınmışdır.

Mətnşünas C.Paşayevanın şairin M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilən arxivindən götürüb, “Səməd Vurğunun çap olunmamış bir neçə şeiri” başlığı ilə təqdim etdiyi əsərlərin sırasındakı [15, s.201-232] “Zəfər tərənəsi” şeiri ilk dəfə “FKQO döyüşçüsü” qəzetinin 5 noyabr 1944-cü il tarixli, daha sonra “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 7 noyabr 1974-cü il tarixli sayında (Ə.Əsədov tərəfindən); “Anam gəlini” şeiri “Kommunist” qəzetinin 8 mart 1936-cı il ta-

rixli sayında (təkrar çapı: “Qızıl Quba” q., 8.mart 1938-ci il ilk çapından xəbəri olmayan F.Məmmədov onu bu mənbə əsasında naməlum şeir kimi “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 17 noyabr 1973-cü il tarixli sayında dərc etdirmişdir); “Axar çaylar” şeiri “Azərbaycan” jurnalının 1964-cü il tarixli 6-cı sayında (s.85-86) (B.Vahabzadə tərəfindən); “Əskər mahnısı” şeiri “Pioner” jurnalının 1978-ci il tarixli 2-ci sayında (s.1), (R.Quliyev tərəfindən); “Bu gün qəzetdəki öz əksimdə mən...” misrası ilə başlayan qitə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 22 mart 1985-ci il tarixli sayında (bizim tərəfimizdən); “Döyür pəncərəmi qışın rüzgarı...” misrası ilə başlayan qitə “Kirovabad bolşeviki” qəzetinin 6 iyun 1935-ci il tarixli sayında çap edilmişdir və s.

Tədqiqatçı diqqətsizliyi üzündən S.Vurğunun bir şeirinin bir neçə dəfə “üzə çıxarılması”, təkcə, sadalananlarla bitmir və hələ də davam etməkdədir. S.Vurğunun “Axşam söhbəti” şeiri ilə də bağlı eyni xarakterli səhvə yol verilmişdir. Belə ki, professor A.Rüstəmli şeiri ilk çap mənbəyindən götürüb (“Qızıl Gəncə” j., 1928, № 3-4), “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 5 iyun 2021-ci il tarixli sayında “Səməd Vurğunun naməlum “Axşam söhbəti” başlığı ilə “şairin kitablarına daxil edilməmiş və müasir oxuculara məlum olmayan” əsər kimi təqdim etmişdir. Əslində isə şeir şairin “Çiçək” kitabına daxil edilmiş [1, s.88-90] və Vurğun Bibliografiyasında [16,s.72] barəsində ətraflı məlumat da verilmişdir...

3. Müstəqil şeir, yoxsa...

Sənətkarın gözdən qaçan, yaddan çıxan əsərlərini üzə çıxarıb çap etdirmək, bəlkə də, əsərin yazılması qədər əhəmiyyətli bir işdir. Çünki, ünvanına – oxucuya çatmayan əsər hələ xalqın milli sərəvətinə çevrilməmiş naməlum bir əlyazısıdır – əşyadır. Bununla yanaşı, yeni şeir məsələsində tələsmək, diqqətsizliyə yol vermək tədqiqatçıları həmişə pis vəziyyətdə qoymuşdur. S.Vurğunun, haqqında danışdığımız 7 cildliyində yeni şeir məsələsində də ciddi qüsuralara – təhriflərə yol verilmişdir. Belə ki, bu nəşrin II cildində 35 misradan ibarət: “Bakı, Bakı, ana Vətən” – misrası ilə başlayan adsız bir parça “yeni şeir” adı ilə təqdim edilmişdir ki [3, s.340-341], əslində o, müstəqil şeir yox, “Bakının dastanı” poemasının tərkib hissəsidir [2, s.291]. Həmin nəşrin II cildinin 348-ci səhifəsində adsız verilmiş ikinci “yeni şeir” belə başlanır: Öylə bir ahəngi (ahəng ki, – olmalıdır – A.S.) bütün kainat... 16 misradan ibarət bu parça isə “İnsan” pyesinin 8-ci şəklindədir [2, s.329]

4.Elmi-tənqidi mətni düzgün müəyyənləşdirilməyən şeirlər

Kitablarında S.Vurğunun bir neçə şeirinin elmi-tənqidi mətni də (bu terminlə əsas mətni, başqa sözlə, müəllif mətnini nəzərdə tuturuq) düzgün müəyyənləşdirilməmişdir. Onlardan biri “Ordenli qəhrəman”dır. Şairin akademik nəşr adı ilə oxuculara təqdim edilmiş altı cildliyində [2, s.185] şeir 32 misradır. Cilddə şeir haqqında belə məlumat verilir: “İlk dəfə “Kirovabad bolşeviki” qəzetinin 6 iyun 1935-ci il tarixli 128-ci nömrəsində dərc olunmuşdur. Sərlövhdən sonra “Bir parça” qeydi vardır” [2, s.314].

“Ordenli qəhrəman” şeirinin I avtoqraf nüsxəsi (ərəb əlifbası, bənövşəyi mürəkkəblə yazılıb) RƏİ-də (Arx.46,Q-14/41), II AN şairin ev-muzeyində saxlanan “Azərbaycan” (tarixi poema) əsərindədir. I AN-də şeirin 1935-ci ilin aprelində yazıldığı qeyd olunub (altı cildlikdə verilən məlumatda şeirin yazılma tarixi göstərilməyib). Şeir hər iki avtoqraf nüsxəsində (həm burada, həm də albomda) 202 misradan ibarətdir. Əlavə edək ki, S.Vurğun bu şeiri də digər bir sıra əsərləri kimi kitablarına salmamışdır. Şeir ilk dəfə şairin altı cildliyində verilmişdir. 202 misralıq “Ordenli qəhrəman” şeirindən S.Vurğunun “Əsərləri”nə 32 misra salınmasının səbəbi isə tərtibçilərin əsərin avtoqrafından və tam mətbu nüsxəsindən xəbərsiz olmaları olmuşdur. Altı cildliyin tərtibçiləri “Kirovabad bolşeviki” qəzetinin yuxarıda göstərilən nömrəsində gedən hissəni cildə salmış, “Bir parça” qeydinə əhəmiyyət verməmiş, parçanın “bütöv”ünü axtarmamışlar (Şeiri 202 misralıq mükəmməl nüsxəsi əsasında “Bakı” qəzetinin 27 yanvar 1983-cü il tarixli sayında dərc etdirmişik).

Altı cildlikdə “Sünbül” şeirinin də əsas mətni düzgün müəyyənləşdirilməmiş [2, s.259], 112 misralıq şeirdən kitaba cəmi 18 misra salınmışdır. Kitabda şeir haqqında verilən məlumatda deyilir: “Şeir, təxminən 1937-ci ildə yazılmış və bir neçə dəfə dərs kitablarında çap olunmuşdur” [2, s.322]. Bu bir cümləlik məlumatda həm şeirin yazılma tarixi və ilk çap mənbəyi səhv göstərilmiş, həm də əsərin elmi-tənqidi mətni düzgün müəyyənləşdirilməmişdir (Bu əsəri də S.Vurğun kitablarına salmamışdır. Şeir ilk dəfə onun altı cildliyində verilmişdir).

Əsərin ərəb əlifbası ilə yazılmış (bənövşəyi mürəkkəblə) 112 misradan ibarət avtoqrafı RƏİ-də (Arx.46...) mühafizə edilir. İlk dəfə “Kommunist” qəzetinin 17 mart 1936-cı il tarixli sayında “Sünbül” adı ilə “Azərbaycan məhsulçu taxılçılarının birinci müşavirəsinə bağışladım” qeydilə dərc edilmişdir. 112 misradan ibarət şeirin qəzetdə 1936-cı ilin 14 martında Bakıda yazıldığı göstərilmişdir. Şeirin məzmunundan aydın görünür ki, S.Vurğunun ümumi yaradıcılığına xas olan bir xüsusiyyət – ricətlərə çıxmaq özünü bu əsərdə də göstərir. Yəni, S.Vurğun bu şeirdə tək cə sünböldən yox, çox şeydən – ilk məhəbbətindən, kəndindən, ictimai-siyasi hadisələrdən və s. danışır. Dərslik tərtib edilərkən şagirdlərin yaş və bilik xüsusiyyəti nəzərə alınmış 112 misralıq şeirdən yalnız sünböldən danışılan 18 misra seçilib dərsliyə salınmış, S.Vurğunun “Əsərləri”nin tərtibçiləri də şeirin dərslikdə gedən variantını səhvən əsas mətn kimi götürmüşlər (Şeiri ilk və tam çap nüsxəsi əsasında “Bakı” qəzetinin 21 avqust 1981-ci il tarixli sayında dərc etdirmişik).

Əsas mətni düzgün müəyyənləşdirilməyən şeirlərdən biri də “Samur çayı”dır. RƏİ-də (Arx.46.IV.67) şeirin) latın əlifbası, bənövşəyi mürəkkəblə yazılmış iki avtoqraf nüsxəsi mühafizə edilir. I AN-də şeir dörd, II AN-də isə 16 bənddir. I AN-də şeir tamamlanmamış, yazılma tarixi göstərilməmişdir. S.Vurğun ilk variantı yenidən işləmiş, təkmilləşdirmiş, əlavə 12 bənd yazıb şeirə əlavə etmişdir. II AN-də şeirin 1939-cu ilin 3 noyabrında yazıldığı (Quba-Bakı) göstərilir. S.Vurğun şeiri II AN əsasında (kiçik fərqlə) “Kommunist” qəzetinin 7 noyabr 1939-cu il tarixli 256-cı sayında dərc etdirmişdir.

Əsər haqqında verilən məlumatda deyilir: “Şeir 1939-cu ildə Qubada yazılmışdır. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 1958-ci il 24 may tarixli, 21-ci nömrəsində dərc olunmuşdur” [2, s.340]. S.Vurğunun vəfatının iki illiyi ilə əlaqədar olaraq “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin göstərilən nömrəsində şairin digər şeirləri ilə yanaşı, “Samur çayı” şeiri də dərc edilmişdir. Şeir burada, yuxarıda haqqında söhbət açdığımız natam I AN əsasında verilmişdir. S.Vurğunun “Əsərləri”nin tərtibçiləri də şeirin tam, mükəmməl, son avtoqraf variantından (II AN), şairin özünün dərc etdirdiyi yeganə mətbu nüsxəsindən xəbərsiz olduqlarından kitaba “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin göstərilən sayında dərc edilmiş variantı salmışlar (Şeiri ilk çap nüsxəsi əsasında “Bakı” qəzetinin 23 mart 1985-ci il tarixli sayında çap etdirmişik).

S.Vurğunun “akademik nəşr” adı ilə çap olunan 6 cildliyində xeyli şeirin (“Həsərət”, “Bahar”, “Əhli-qələm”, “Dərgöz”, “Qoca Şərqə günəş doğur”, “Böyük ədib”, “Qafqaz”, “Cəbhədə”, “İki körpə”, “Deyin, gülün, övladlarım” və b.) yazılma tarixləri səhv göstərilmiş, bir sıra şeirlərin isə mətnindəki sözlər düzgün oxunmamışdır (öpmək-ölmək, seyran-sərin, andırır-aydıdır, dolaşdığım-dolaşdım, sevinmək-sevmək, sazlar-saxsılar, sərdik-gərdik, yaz-yazı, gülləndi-güləndə, ölü gününədək-ömür gününədək, nəğmələr-nemətlər, gülşənlər-günəşlər, xalı-xalçalardan-xallı xalçalardan və s.–birinci təqdim edilən sözlər düzdür)..

Nəticə / Conclusion

Məlum olduğu kimi, “Bu və ya digər sənətkarın yaradıcılığının tarixi onun mətnlərinin tarixçəsindən formalaşır. Mətnlərin tarixçəsi və yazıçının yaradıcılığının tarixindən isə ədəbiyyatın tarixi yaranır” [17, s.39]. Başqa sözlə hər bir mətnin tarixçəsi nəticə etibarilə bütövlükdə ədəbiyyatın tarixi deməkdir, üstəlik sonrakı filoloji tədqiqatların söykəndiyi özüldür. Deməli, sənətkarın bircə əsərinin tarixçəsinin araşdırılması zamanı buraxılan səhv həm sonrakı filoloji tədqiqatlarda, həm də ümumilikdə ədəbiyyat tarixində özünə yer alır, genişlənilir yayılır. Bir müəllifin əsərinin başqasının olduğu güman edilməsi də tədqiqatçıyı yanlış nəticələrə gətirib çıxarır. Qısaca nümunələr təqdim etdiyimiz “Gəlin” şeiri haqqında Ə.Cəfərzadənin, eləcə də “Şərq qadınlarına” və “Məktəbli qız” şeirləri haqqında A.Zeynallının yazdıqları eyni yanlışlığın nəticəsidir. Bütün bunlar isə S.Vurğunun yaradıcılığına aid mətnşünaslıq məsələlərinin daha dərinə tədqiqatını tələb edir.

Yazımızın sonunda bir məqama da aydınlıq gətirmək istəyirik: S.Vurğunun əsərləri ilə bağlı xətalara yol vermiş və yuxarıda adlarını çəkdiyimiz alimlərin hər biri ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında xidmətləri olan tanınmış mütəxəssislərdir. Toxunduğumuz çatışmazlıqlar adıçəkilən alimlərin ədəbiyyatımız və ədəbiyyatşünaslığımız qarşısındakı xidmətlərinə, onların elmi nüfuzla-

rına zərrə qədər də xələl gətirmir. Məqsədimiz, yalnız və yalnız yol verilən xətalara daha geniş yayılmasının qarşısının alınmasına, şairin qüsurlardan kənar nəşrlərinin hazırlanmasına, eləcə də təhriflərdən uzaq vurğunşünaslığın inkişafına yardımçı olmaqdır.

Ədəbiyyat / References

1. Vurğun S. "Çiçək" (tərtib edən: O.Sarıvəlli). Bakı: Azərneşr, 1957.
2. Vurğun S. Əsərləri. 6 cildə, I-II cildlər (tərtib edən: O.Sarıvəlli). Bakı: Azərb. EA nəşriyyatı, 1960.
3. Vurğun S. Əsərləri. 7 cildə, I-II cildlər (tərtib edən: Ə.Hüseynov). Bakı: Elm, 1985.
4. Zeynallı A. Səməd Vurğun sənəti. Bakı: Elm, 1989.
5. Cəfərzadə Ə. "Səməd Vurğunun yeni tapılmış şeiri". "Bakı" qəzeti, 24 mart 1970.
6. Cavid H. Əsərləri. 4 cildə, I c. (tərtib edən: T.Cavid). Bakı: Yazıçı, 1982.
7. Tağıyev R. "Xalq şairi açılmamış səhifələrdə", "Azərbaycan" jurnalı, 1976, № 6.
8. Tağıyev R. "Ellər uzadacaq şair ömrünü". "Bakı" qəzeti, 11 oktyabr 1976.
9. Abid Ə. Buzlu cəhənnəm (tərtib edən: Ə.Şamil). Bakı: Günəş, 1999.
10. Deyilən söz yadigardır (tərtib edən: C.Rəmzi). Bakı, 1981.
11. Zeynalov İ. Şura qızı. Bakı: Azərneşr, 1934.
12. Zeynalov İ. Şeirlər və poemalar. Bakı: Azərb.SSR EA nəşriyyatı, 1960.
13. Atayev M. Səməd Vurğunun ilk mətbu şeiri. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 23 mart 1968.
14. Mustafayev İ. "Axdı təmiz sular kimi". "Azərbaycan" jurnalı, 1985, № 7.
15. Paşayeva C. "Səməd Vurğunun çap olunmamış bir neçə şeiri".
16. Keçmişimizdən gələn səslər. Bakı: Elm, 1984.
17. Səməd Vurğun bibliografiyası (tərtib edən: N.Axundov). Bakı: EA-nın nəşriyyatı, 1965.
18. Lixaçev D. Tekstologiya. Leningrad, 1983.

Вургуноведение: исследования и недочёты *(Текстологические уточнения)*

Аслан Салманов

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан
E-mail: aslan_salmansoy@mail.ru

Резюме. В статье говорится о недочётах и особо о текстологических ошибках и погрешностях, имеющих в статьях об известном писателе Самеде Вургуне, а также книгах о нём, изданных уже после его кончины. В данную проблему входит рассмотрение в системном порядке ошибок и недостатков, имеющих место в сгруппированных разделах под рубриками: «Стихи, предположительно написанные С.Вургуном»; «Известные «незнакомые» стихи поэта»; «Свободный стих или...»; «Неправильное определение научно-критических текстов».

В статье уделено внимание вопросам установления авторства в стихах предположительно написанных талантливым поэтом, при отсутствии его автографа; имеющих в источниках за соответствующей подписью поэта неизданных стихов, мемуарах (воспоминаниях, дневниках, письмах и др.), подтверждённые, но не изданные стихи, а также издание некоторых стихов в сборниках других поэтов, при отсутствии аргументов, не подтверждающих принадлежность указанных стихов самому поэту.

Далее, в статье внимание уделено таким вопросам, как «обнаружение» и обнародование неизвестных стихов, якобы принадлежащих С.Вургуну, издание в 7-томнике поэта частей

из его поэм и драм как самостоятельных произведений, неверное установление основных текстов стихотворений в его 6-томнике, а также неверное указание в большинстве даты написания, неправильное прочтение слов в стихотворениях. Для установления ясности в данном вопросе и устранения вышеуказанных ошибок автор ссылается на проверенные издания произведений с автографом самого поэта.

В конце статьи указывается на целесообразность устранения имеющихся неточностей средствами более углублённого и разностороннего текстологического исследования творчества поэта.

Ключевые слова: вургуноведение, текстологические искажения, иные стихи, атрибуция и атетеза, пунктуация, историографический, научно-критический текст